

"NON NOTA E TABULIS O PTHOLEMAEE TUIS" (niet uit uw kaarten bekend, Ptolemaeus)

Dirk de Vries¹

Inleiding

Vijftien jaar nadat Columbus voet aan wal zette op een Westindisch eiland werd in de stad St. Dié in de Franse Vogezen een boekje met de titel *Cosmographiae introductio* uitgegeven. Het dankt zijn bekendheid vooral aan het feit dat daarin als naam voor het pas ontdekte vierde continent *America* werd voorgesteld. De schrijvers, de humanisten Ringmann en Waldseemüller waren, waarschijnlijk via een etymologisch woordenspel, op deze gedachte gekomen en achtten het een passend eerbewijs aan degene, die zij op dat moment als ontdekker zagen: Amerigo Vespucci. Bij het lezen van de in druk verschenen 'brieven van Vespucci' hadden ze begrepen dat de nieuwe ontdekkingen in het Westen niet meer in het oude Ptolemaeïsche wereldbeeld ingepast konden worden. Ringmann bracht het besef onder woorden in de hierboven geciteerde versregel, ontleend aan een gedicht dat hij als proloog had toegevoegd aan het supplement van de *Introductio*: een uitgave van Vespucci's brief aan Soderini. In kaarten worden de veranderingen in het wereldbeeld nauwkeurig geregistreerd. Ze stellen ons in staat om heel direct de veranderingen in het geografisch denken als gevolg van de ontdekkingen op het westelijk halfrond op de voet te volgen. Drie beroemde wereldkaarten uit de jaren 1500 tot 1506 laten zien hoe men zich aanvankelijk niet los kon maken van het kaartbeeld van de Oude Wereld en geneigd was de pas ontdekte eilanden en stukken vasteland in het verlengde van die wereld te blijven zien. Cartografisch werden ze dan ook als delen van Azië geïnterpreteerd. Pas later, in 1505, ging Waldseemüller er toe over om Amerika als apart continent af te beelden. Om de kaartmakers op deze weg te kunnen volgen zullen we eerst iets moeten weten van het hen zo vertrouwde wereldbeeld van de Oude Wereld.

De Oude Wereld

De geografen uit de klassieke oudheid waren al tot het inzicht gekomen dat de wereld een bol is. Strabo bijvoorbeeld heeft zich in die zin uitgedrukt toen hij erop wees, dat de natuurfilosofen de bolvorm van de aarde en de hemelen al bewezen hadden. Deze kennis is in de middeleeuwen nooit geheel verdwenen, maar de aarde werd alleen niet zo afgebeeld. Voor de middeleeuwer was de wereld niet zozeer een te meten voorwerp, dan wel een scheppingsgege-

1 Deze bijdrage is een heruitgave van het openingscollege 1986/87 voor de vakgroep Spaans/TCLA van de Rijksuniversiteit te Leiden. De auteur is conservator van de collectie Bodel Nijenhuis, Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden.

ven, waarop zich de heilsgeschiedenis afspeelt. Het ging daarbij in de eerste plaats om de bewoonde wereld, de *oikumene*. De meeste middeleeuwse wereldkaarten (*mappae mundi*) zijn van het zogenaamde T/O-type. Ze beperken zich tot een logo-achtige schematische voorstelling van de heilsgeschiedenis, waarop met een horizontale en een verticale lijn in een cirkel de indeling in drie continenten en de oceaan zijn aangegeven. Zo was de wereld compleet en de kaart toonde alles wat van belang was. We treffen deze kaarten voor het eerst aan in de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla, een encyclopedisch werk uit de zevende eeuw.

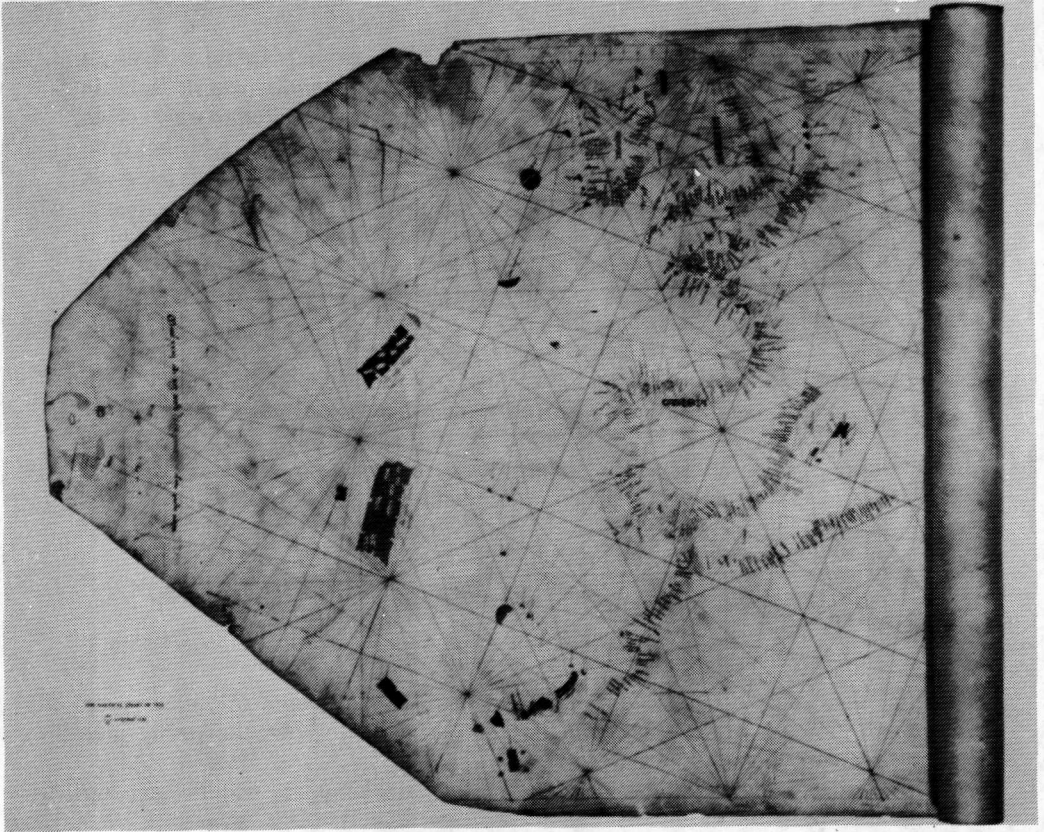
In de loop van de dertiende eeuw, toen de handel van Venetië en Genua tot grote bloei was gekomen kreeg men behoefte aan een kaart, die een geheel ander doel moest dienen: de zeekaart, een instrument voor de navigatie. De oudste van deze portolanen, de *Carte Pisane*, dateert van circa 1300. Ze toont de kusten van de Middellandse Zee en heeft al de meeste karakteristieken van de zeekaart, zoals we die sindsdien kennen: kustlijnen en eilanden met havenplaatsen op een ondergrond van een systeem van windrozen, geen achterland. Hier hebben we in tegenstelling tot de *mappae mundi* een kaart in de technische zin van het woord, waarbij richting en gemeten afstand de grondslag vormen en niet meer de bijbelse wereldvisie. Een ware ommekeer in de geografische perceptie en verbeelding!

Langzamerhand was men ertoe overgegaan om de nieuwe geografische informatie, onder andere ontleend aan Marco Polo's reisverslagen en aan de portolanen, ook in de *mappae mundi* te verwerken. Een hoogtepunt in de middeleeuwse cartografie is de Catalaanse wereldkaart van Abraham Cresques (1375), die een samenvatting laat zien van alle beschikbare geografische kennis uit die dagen.

Een natuurlijke nieuwsgierigheid naar het onbekende kwam bij de zeeman op, zodra hij zich buiten de zuilen van Hercules begaf, de veilige grens van de Middellandse Zee. Maar zij die zich te ver waagden liepen grote kans niet meer terug te keren. Zo waren in 1291 twee Genuese galeien onder bevel van de gebroeders Vivaldo naar het Westen gevaren en nooit meer terug gezien. In de veertiende eeuw kondigde zich Portugal als zeemogendheid aan, dat met de exploratie van de westelijke oceaan in 1336 begon, toen een expeditie de haven van Lissabon verliet op weg naar de Canarische eilanden. Onder leiding van Prins Hendrik de Zeevaarder werd in de vijftiende eeuw de ontdekking van de Westafrikaanse kust stapvoetsgewijs gerealiseerd, tot in 1486 de Kaap was bereikt. Kompas en astronomische waarnemingen maakten het mogelijk zich ook buiten het zicht van de kust in volle zee te begeven. De oceaan had daarmee iets van haar grijze oneindigheid en onbepaaldheid verloren: circa 1425 landde men op de Azoren. Maar dat was niet het eindstation; wat verwachtte men verderop in het westen te vinden?

We weten dat Columbus, alvorens op reis te gaan Pierre d'Ailly's *Imago mundi* uit het begin van de 15e eeuw heeft bestudeerd, waarin deze -Aristoteles citerend- stelt, dat de zee die de westelijke kust van Spanje en het oostelijk deel van India van elkaar scheidt niet breed is. Over die zee op de andere helft van de aardbol bestonden vanoudsher velerlei legenden en verhalen, waarin een stukje geschiedenis verborgen is. Bekend zijn de reizen van St. Brandan en, uit de Noorse saga's, de tochten van de Vikingen naar

Vinland, het Wijnland. Eigenlijk komen al deze berichten neer op een vage kennis omtrent land in het verre westen dat eens gezien was door reizigers die vanuit Europa waren vertrokken.

De Pizziganokaart, 1424 met de eilanden Antilia en Stanazes (detail)

Iets meer houvast verleent een twintigtal *portulanen*, die ver weg, midden op de oceaan, twee grote en twee kleine eilanden tonen. De *Pizzigano-kaart* (1424) uit de James Ford Bell Library te Minneapolis is de oudste van deze groep. Het is een zeekaart van de kusten van West-Europa en Noordwest-Afrika met een groot gedeelte van de Atlantische Oceaan erop. De twee

grote eilanden -Antilia rood en Stanazes blauw gekleurd- vallen zo in het oog dat men zich terecht mag afvragen of de ligging ervan niet als hoofdthema van de kaart bedoeld is. Een bijschrift brengt het eiland Antilia in verband met het oude verhaal van de zeven steden, die in het verre westen door de bisschop van Oporto gesticht zouden zijn, nadat deze voor de oprukkende Arabische legers uit zijn land was gevlucht. Cortesão is van mening, dat deze kaarten overtuigend aantonen hoe Portugese schepen al vóór 1424 de Amerikaanse kust in het gezicht hebben gekregen, hetzij ter hoogte van de Antillen hetzij in Noordoost-Amerika.

De *Geographia* van Ptolemaeus was inmiddels in het Latijnse Westen geïntroduceerd door byzantijnse geleerden, die dit standaardwerk uit de tweede eeuw na Christus kort na 1400 naar Italië overbrachten, waar het in het Latijn werd vertaald. Als bron van klassieke wetenschap had het een enorme invloed op de geografische beeldvorming, vooral nadat in 1477 de eerste gedrukte versie was verschenen en er nog vele volgden. De daarin opgenomen wereldkaart toont slechts één halfroond van honderdtachtig graden van de Canarische eilanden tot Zuidoost-Azië. Het waren de traditionele grenzen van de bewoonde wereld uit de klassieke oudheid en niemand waagde het zomaar aan het gezag daarvan te tornen.

Hoe men zich het andere halfroond voorstelde toont ons de oudst bewaarde globe, door Martin Behaim uit Neurenberg vervaardigd in het jaar waarin de Nieuwe Wereld werd ontdekt. Vertrouwend op de informatie van de Florentijnse cosmograaf Toscanelli en op de lectuur van onder andere d'Ailly's *Imago Mundi* had Columbus een oceaan voor ogen, waarin de afstand tussen Lissabon en Cipangu (Japan) slechts vijftientig graden is. Zo gezien was Cathay (China) gemakkelijk te bezeilen en wel in de volgende etappes: Canarische eilanden, Azoren, het veronderstelde Antilia en Japan.

Een nieuwe wereld ?

Hoe zou men in deze betrekkelijk smalle oceaan ruimte weten te vinden voor een geheel nieuw continent, waarvan de contouren in de volgende dertig jaar werden afgetast?

De hoofdmomenten uit die drie decennia ontdekkingsgeschiedenis zijn de volgende:

- de vier tochten van Columbus in het Caraïbisch gebied en naar de noordelijke kust van Zuid-Amerika, 1492-1504
- Cabot's ontdekking van New Foundland in opdracht van de Engelse koning Hendrik VII, 1497
- de ontdekking van Brazilië door de Portugees Cabral, toen hij met de eerste grote vloot op weg was naar India, 1500
- de ontdekkingen van de gebroeders Corte Real ter hoogte van Labrador in opdracht van de Portugese koning Manuel de Grote, 1501 en 1502
- de Portugese expeditie langs de kust van Brazilië tot op de breedte van Rio de Janeiro, waaraan Amerigo Vespucci deelnam, 1501 en 1502
- Balbao's ontdekking van de Pacific in Midden-Amerika, 1501

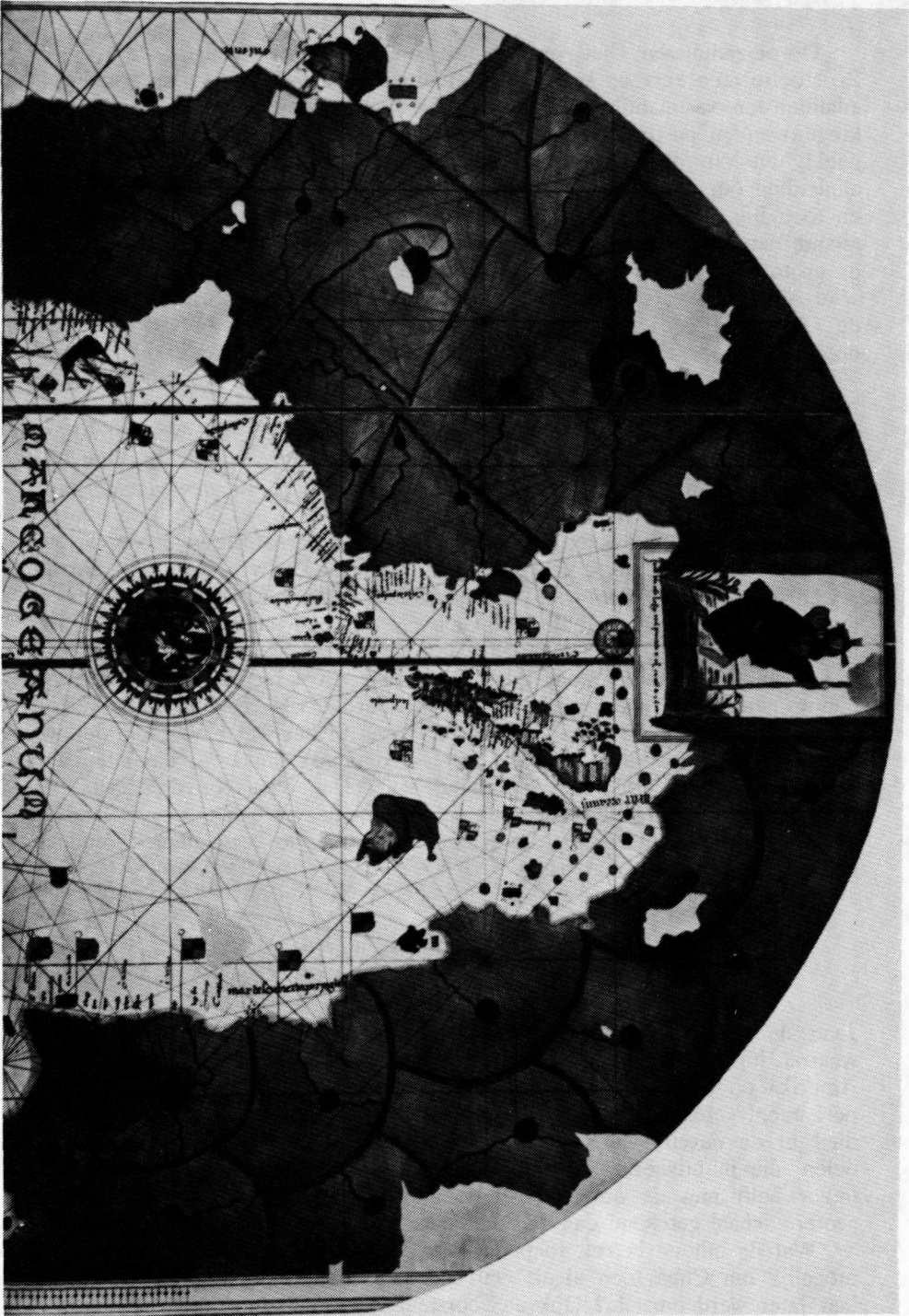
- De omzeiling van het Amerikaanse continent door Magellan, 1519. Zo stootte men keer op keer van het uiterste noorden tot het verre zuiden op eilanden en vasteland, waarvan men het bestaan niet kende. Aanvankelijk kregen ze een plaats toegemeten binnen de horizon van het bekende wereldbeeld, dat van de Oude Wereld. Columbus zag in zijn ontdekkingen geen aanleiding om daaraan te gaan tornen. Hij hield Cuba voor Cipangu (Japan) en toen hij zijn mening later herzag, omdat het land te groot was voor een eiland, dacht hij in Cathay gearriveerd te zijn en zond een gezantschap uit om de grote Kahn te zoeken. Ook Cabral meende in het rijk van deze legendarische Aziatische vorst beland te zijn. De ontdekkers konden zich moeilijk van de Oude Wereld losmaken; slechts heel langzaam drong het idee tot hen door dat het wereldbeeld door hun toedoen drastisch aan het veranderen was. Voorzichtige suggesties over een nieuw werelddeel vinden we in de in druk verschenen reisverhalen, die op naam staan van Vespucci. Hij zegt daarin een nieuw continent gevonden te hebben, dat eigenlijk nieuwe wereld genoemd moet worden en in 1505 luidt het in een dergelijk in Duitsland verschenen brief: *So ist es kuntlich und offenbar dass wir den vierden theyl der welt durchscheyfft haben.*

Dat dacht de ontdekker. En wat deed de cosmograaf, de geleerde van wie verwacht werd dat hij inzicht had in het heelal en wist hoe het centrum ervan, de aarde in elkaar zat? Hij moest de talrijke nieuwe gegevens kunnen inpassen in het oude wereldbeeld. Daarvoor was een heroriëntatie noodzakelijk, een bereidheid om het vertrouwde, op de klassieke geënte wereldbeeld te verlaten en een visie om iets nieuws te construeren. Die worsteling om nieuw inzicht te krijgen is niet alleen verwoord in de cosmografieën van de vroege zestiende eeuw, maar ook cartografisch in beeld gebracht op vier wereldkaarten uit de jaren 1500 tot 1507 -alle unieke stukken-, die laten zien hoe de Nieuwe Wereld langzamerhand haar eigen plaats op de aardbol krijgt. Daarbij is het interessant na te gaan in hoeverre het nieuwe land als deel van Azië geïnterpreteerd werd en hoe men de verschillende ontdekte gebieden in en aan elkaar paste.

De wereldkaart van Juan De La Cosa, 1500 (Museo De Naval, Madrid)

Juan de la Cosa had Columbus op diens eerste twee tochten vergezeld, waarna hij zelf nog enkele verkenningstreken langs de kusten van Zuid-Amerika ondernam. De kaart werd eigenhandig door hem op een groot vel perkament getekend en aldus gesigneerd: 'Juan de la Cosa heeft haar vervaardigd in de haven van Santa Maria in het jaar 1500'. Ze bestaat uit twee delen, die in uitvoering en wat schaal betreft nogal van elkaar afwijken: de linker helft met de ontdekkingen in Amerika is zwaarder gekleurd en op grotere schaal getekend dan de rechter helft met de Oude Wereld.

Wat de inhoud betreft roept de kaart een aantal vragen op. Hoe was het mogelijk om Cuba toen al als een eiland af te beelden, terwijl het pas zes jaar later werd omzeild? Ook de voorstelling van het donkergroene continent als een doorlopend geheel suggereert dat men -als er tenminste Amerika mee bedoeld is- circa 1500 al wist dat dit continent één geheel vormde. Voorlopig

De wereldkaart van Juan de la Cosa, 1500 (detail)

houdt men het erop dat de kaart zeker één en misschien wel meer wijzigingen heeft ondergaan.

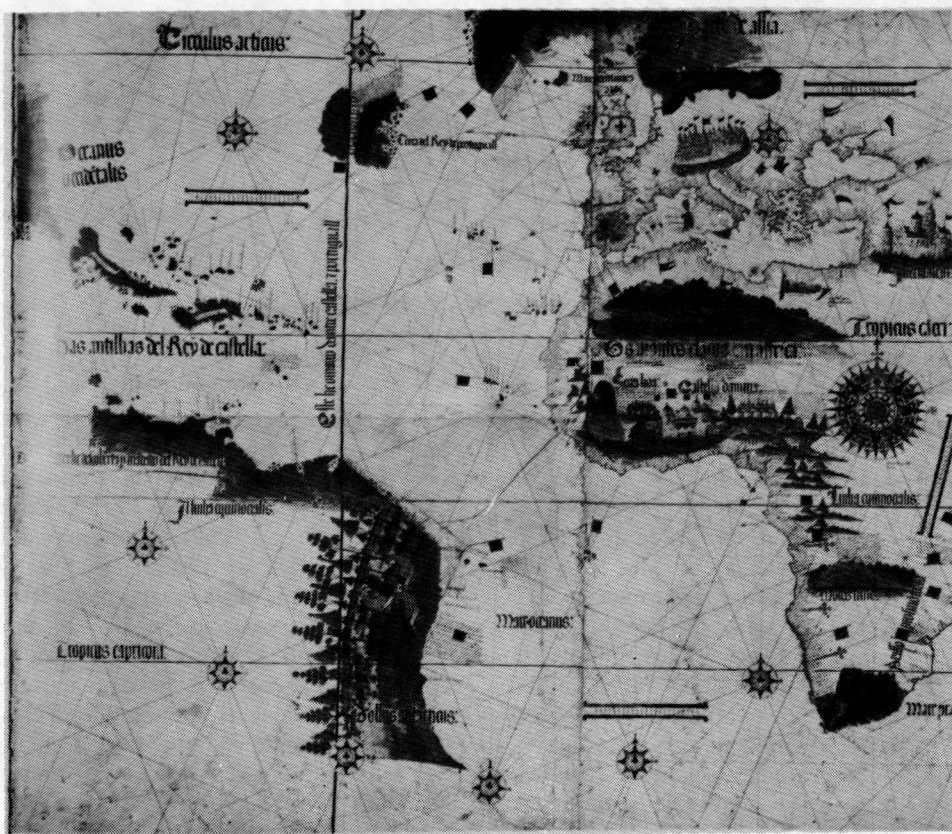
In het Noorden wijst het bijschrift *Mar descubierta por Ingleses* op Cabot's ontdekking bij Labrador. Blijkbaar kon la Cosa al in 1500 over deze zeker geheime gegevens beschikken. Zuidelijker geven de vlaggen van Castilië aan waar de Spanjaarden onder leiding van Columbus het eerst aan land gingen. La Cosa's eigen verkenningen zijn ook ingetekend en op het oostelijke punt van Zuid-Amerika een ontdekking, volgens het bijschrift 'van een zekere Vincente' in 1449 voor Castilië.

Gemeten naar de afstand tussen keerkring en evenaar, is de afgebeelde lengte van de evenaar slechts circa tweehonderdveertig graden, dat wil zeggen dat de cartograaf zich bewust is geweest dat hij honderdtwintig graden van de omtrek van de aarde heeft weggelaten, gereserveerd voor het gebied tussen de Ganges en West-Indië. Met een afbeelding van Sint Christophorus geheel links in het midden brengt deze oudste kaart van West-Indië een hommage aan de ontdekker van Amerika.

De Cantino-planisfeer, 1502, Bibliotheca Estense, Modena

Cantino was een diplomatieke spion van de Hertog van Ferrara, die in Lissabon in het diepste geheim een kopie liet maken van de *padrão real*, de cartografische standaard van de Portugese zeemacht. Deze moederkaart werd steeds opnieuw aangevuld of gecorrigeerd, zodra meldingen van ontdekkingen daartoe aanleiding gaven. Op die manier vertoonde ze de laatste stand van kennis omtrent de geografie. De 'Zeekaart van de eilanden, die kort geleden in de delen van Indië (!) zijn ontdekt', bestaat uit drie aan elkaar geplakte stukken perkament. Met haar enorme afmetingen (1.05 bij 2.20 m.) en haar met grote zorg uitgevoerde en fraaie inkleuring geeft deze kaart op indrukwekkende wijze blijk van de hoge vlucht die de zeecartografie in Lissabon nam. De twee cirkelvormige systemen van elk zestien windrozen, die elkaar in het hart van Afrika raken met een schitterend uitgevoerde centrale windroos vormen de ondergrond. Ook hier is de evenaar slechts tweehonderdzestig graden lang en dus resteren er voor het gebied tussen China en de nieuw ontdekte landen, honderd graden. De vier horizontale assen van de poolcirkel, evenaar en keerkringen zijn zwaar aangedikt en bovendien van grote bijschriften voorzien. De demarcatielijn van het Verdrag van Tordesillas (1494), waarbij de nog te ontdekken wereld tussen Spanje en Portugal werd verdeeld, is hier voor het eerst op een kaart ingetekend. De tegenhanger ervan op het oostelijk halfmond -hier nog afwezig- zou nog lange tijd een twistpunt tussen de beide landen vormen.

Het bijschrift *Has antilhas del Rey de castella* vinden we ten zuiden van Cuba en Haïti; de legendarische naam Antilia is dus naar de pas ontdekte eilanden opgeschoven. De kaart laat ons in het ongewisse over eventueel veronderstelde contouren van het Amerikaanse continent: alleen de vastgestelde ontdekkingen zijn ingetekend, zoals het op de *padrão real* was vastgelegd. Grote bijschriften geven hier en daar een toelichting over ontdekkingen, zoals van Columbus bij de Antilhas en van Corte Real en Cabral bij Groenland, Terra Nova en Brazilië.

De Cantino-planisfeer, 1502 (detail)

De Contarini/Roselli-wereldkaart, 1506 (detail)

**De wereldkaart van Contarini, 1506
(British Museum, Londen)**

Van deze eerste gedrukte kaart, die iets van de ontdekkingen op het westelijk halfrond laat zien is slechts één exemplaar bewaard gebleven. Van de maker Giovanni Matteo Contarini is verder niets bekend, van de graveur Francesco Roselli uit Florence echter wel, onder andere dat hij de eerste commerciële kaartenhandel dreef. De vorm is één van de meest opvallende aspecten van deze kaart en wordt verklaard door de conische projectie waarin ze is uitgevoerd. De nul-meridiaan van Ptolemaeus verdeelt de kaart in een

rechterhelft, de Oude Wereld en een linkerhelft, de Nieuwe Wereld. Het Amerikaanse continent wordt echter geheel en al genegeerd: tussen de Antillen en Japan liggen slechts twintig graden en de ontdekkingen in het uiterste Noorden zijn in Noord-Oost Siberië gelocaliseerd. De ontdekkingen in de zuidelijke streken worden als een apart, nieuw vasteland uitgelegd, terwijl de Caraïbische eilanden als op zich zelf staande eilanden midden in de oceaan gesitueerd zijn. Elke samenhang tussen de verschillende ontdekkingen is hier zoek. Wanneer we langs de oostkust van Azië naar het zuiden gaan, komen we een lang bijschrift tegen, waarin wordt verteld dat Columbus na de Spaanse eilanden te hebben aangedaan naar Ciamba was gezeild. Hij had dus volgens Contarini Azië bereikt en in die visie past geen nieuw continent. Zo lezen we bij de noordoosthoek van Siberië dat dit punt door de zeelieden van de koning van Portugal is ontdekt. Het betekent in wezen een teruggang vergeleken met de zeekaarten van La Cosa en Cantino, die tussen de nieuwe landen en Azië een ruimte veronderstelden van honderd of meer graden. Maar op het zuidelijk halfrond heeft Contarini een groot nieuw continent getekend, het *Terra Sanctae Crucis*, genoemd naar het grote kruis dat door Cabral bij zijn landing in 1500 daar op de kust werd geplaatst.

**De Universalis Cosmographia van Waldseemüller, 1507
(Schlosz Wolfegg, Württemberg)**

Tot zijn dood in 1506 bleef de ontdekker van Amerika, Columbus, vasthouden aan het traditionele beeld van de Oude Wereld en zag hij de nieuwe ontdekkingen in het westen als een uitbreiding daarvan. De titel van zijn in 1493 in druk verschenen verslag *De insulis Indiae supra Gangem nuper inventis* zegt ondubbeltzinnig waar de 'pas ontdekte eilanden van Indië' naar zijn mening gesitueerd moeten worden: 'aan gene zijde van de Ganges', dat is Oost-Azië. Over belangstelling voor zijn reisverslagen had Columbus niet te klagen, want uit de periode 1493 tot 1497 zijn er achttien uitgaven bekend, waarvan er tien in het Latijn voor het geleletterde publiek en de rest in het Italiaans, Spaans en Duits. Omdat het tot 1503 zo goed als de enige bron van informatie over de eilanden in het verre Westen was, bleef het publiek evenals Columbus de ontdekkingen vanuit het Oude Wereld-beeld bezien.

Dat veranderde toen de brieven, die op naam van Vespucci staan, het licht zagen. Hij had drie tochten naar de kusten van Zuid-Amerika meege maakt, in 1499 met een Spaanse vloot naar het noordoostelijke kustgebied in 1501-1502 en opnieuw in 1503 met Portugese schepen langs de kust van Brazilië tot de breedte van Rio de Janeiro. In deze reisverslagen, verschenen onder de titels *Mundus Novus* (vanaf 1503) en *Lettera della Isole novamente trovate* of *Brief aan Soderini* (vanaf 1505), werd Vespucci afgeschilderd als de centrale persoon, aan wie alle eer diende toe te komen van de ontdekking van de Nieuwe Wereld. De tijdgenoten, van wie enkelen hem deze zelfverheerlijking niet in dank afnamen, gingen de wereld met andere ogen bekijken na het lezen van zijn brieven. Hierin werd melding gemaakt van een vierde werelddeel, een *mundus novus*. Langzamerhand begon het idee van één of twee aparte continenten meer vorm te krijgen.

Deze berichten bereikten ook het stadje St. Dié ten zuidoosten van Straatsburg in de Vogezen, waar hertog René van Lotharingen een kring van geleerden om zich heen had verzameld, die een grote belangstelling toonden voor de geografie. Voor twee van hen, de hoogleraar in de cosmografie Martin Waldseemüller en Matthias Ringmann, waren de *Mundus Novus* en de *Lettera* de aanleiding om met een reeks van uitgaven aan te tonen dat de aarde een nieuw gezicht had gekregen, met name door de tochten van Vespucci. Zij zetten daartoe vier projecten op: 1. een nieuwe bijgewerkte editie van Ptolemaeus' *Geographia* 2. een wereldkaart 3. een globe en 4. een beknopte handleiding voor de cosmografie. Drie ervan verschenen al in 1507. Ze zijn voor de geschiedenis van Amerika van bijzondere betekenis omdat ze aan dit werelddeel een naam gaven. Om met de laatste te beginnen, in de *Cosmographiae introductio* zegt de schrijver niet in te zien waarom iemand terecht zou kunnen verbieden het vierde deel dat door Amerigo Vespucci is ontdekt *Amerige* te noemen *quasi Americi terram* (als het ware: Land van Americus). In hetzelfde boekje zegt Waldseemüller bezig te zijn met de bewerking van de boeken van Ptolemaeus en met de aanvullingen van deze met de beschrijving van Vespucci's vier reizen. Tegelijkertijd vervaardigde hij een 'voorstelling van de gehele wereld, zowel in de vorm van een globe als in die van een kaart'. De kaart (zie onder) en de globe zijn beide voorzien van de naam *America* en moeten als pendanten van de *Introductio* worden gezien. Als bronnen gebruikte Waldseemüller volgens zijn eigen mededeling: Ptolemaeus' zeekaarten en de beschrijving van de reizen van Vespucci, die hij als onmisbare aanvullende bron aan zijn traktaatje heeft toegevoegd. Vooral op de grote wereldkaart krijgt Vespucci een ereplaats toegewezen: hij is daar de cosmograaf, die de Nieuwe Wereld met passer heeft afgemeten en naast de grote Ptolemaeus van de Oude Wereld verdient te worden afgebeeld. Mocht men het nog niet inzien dan zegt de titel onder de kaart het nog eens met zoveel woorden: naast de traditie van Ptolemaeus zijn het de tochten van Vespucci en van anderen, die als bronnen hebben gediend. Woorden met dezelfde strekking staan afgedrukt in het paneeltje links onder.

Terwijl op de hoofdkaart de kustlijn van Amerika in het midden nog onderbroken is, zien we op de bijkaart de doorlopende lijn, die Noord en Zuid met elkaar verbindt. Waldseemüller komt de eer toe dit nieuwe inzicht voor het eerst cartografisch vorm te hebben geven. De *Mundus Novus*, het vierde werelddeel, genoemd naar de ontdekker van haar vasteland heeft als één geheel zijn plaats ingenomen tussen Europa en Azië.

Is die erkenning in 1507 nog te zoeken op een bijkaartje, geheel anders is daaraan gestalte gegeven in de uitgave van de *Geographia* van Ptolemaeus -het laatste en vierde project- die Waldseemüller heeft bewerkt en die 1513 in Straatsburg het licht zag. Op de titelpagina wordt expliciet de scheiding tussen de oude en de nieuwe geografie aangegeven. *Prima pars continens Cl. Ptolemaei Geographiam* enerzijds en een paar alinea's verderop het *Pars secunda*, dat met twintig kaarten de resultaten van de nieuwe ontdekkingsreizen weergeeft. Bij het doorbladeren van de atlas zien we dat aan die splitsing tussen beide geografiën ook concreet vorm is gegeven, want het supplement met de 'nieuwe' kaarten heeft een eigen titelpagina. De gegevens voor deze eerste moderne atlas waren ontleend *ex chartis Portugalensium*, aan zee-kaarten van Portugezen, die hertog René van Lotharingen uit zijn eigen

collecties beschikbaar had gesteld. Het is in dit supplement van twintig *tabulae novae* bij de Ptolemaeus-uitgave van 1513 dat we het resultaat te zien krijgen van een worsteling om nieuwe geografische inzichten in kaart te brengen, waarbij de gesloten ring van het oude wereldbeeld doorbroken moest worden. Columbus had met zijn verhaal daaraan weinig bijgedragen. Vespucci had met zijn berichtgeving uiteindelijk de doorbraak bewerkstelligd omdat hij de contouren van een nieuw continent had gezien. Dat continent is voor het eerst afzonderlijk afgebeeld op één van de twintig kaarten. Met de opname in het geografische standaardwerk van die dagen, Ptolemaeus' *Geographia*, is éénentwintig jaar na 1492 aan Amerika een vaste plaats in het wereldbeeld gegeven.

Het nieuwe continent Amerika, detail uit Waldseemüllers wereldkaart, 1507

Christiaan Huygens